

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ, ЇЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ТА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

УДК 378.018.43:[001.89:101]

Олена Тітова,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу фахової передвищої освіти
Інституту професійної освіти НАПН України,
<https://orcid.org/0000-0002-6081-1812>

Петро Лузан,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу фахової передвищої освіти
Інституту професійної освіти НАПН України,
<https://orcid.org/0000-0002-8853-9275>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНЬО-НАУКОВИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі розвитку дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії. Представлено педагогічну технологію поетапного розвитку дослідницьких умінь, що забезпечує системне оволодіння методами наукового пошуку, умінням інтерпретувати результати й оформлювати їх відповідно до академічних стандартів. Застосування цієї технології сприяє підвищенню якості підготовки науковців і забезпечує досягнення освітніх цілей із урахуванням індивідуальних потреб здобувачів.

Ключові слова: дослідницька компетентність, методологія, наукове дослідження, педагогічна технологія, компетентнісний підхід.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS OF PHILOSOPHY UNDER CONTEMPORARY EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC CHALLENGES

Olena Titova

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Professional Pre-Higher Education,
Institute of Vocational Education of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Petro Luzan

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Chief Researcher of the
Department of Professional Pre-Higher Education,
Institute of Vocational Education of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Abstract. The research focuses on developing the research competence of future Doctors of Philosophy during the study of the discipline “Methodology and Methods of Scientific Pedagogical Research.” A pedagogical technology for the step-by-step formation of research skills is substantiated, ensuring systematic mastery of scientific inquiry methods, result interpretation, and academic presentation. The proposed approach enhances the quality of researcher training and supports the achievement of educational goals while considering the individual needs of doctoral students.

Keywords: research competence, methodology, scientific research, pedagogical technology, competence-based approach.

Питання підвищення якості дисертаційних досліджень у галузі педагогіки завжди перебувало у фокусі уваги освітянської спільноти, державних інституцій і наукових установ. В умовах сучасних викликів – трансформації освітнього простору, воєнних загроз, цифровізації науки – ця проблема набуває особливої ваги. Вона пов’язана з існуючими суперечностями між масштабними завданнями модернізації освіти та реальною готовністю молодих учених забезпечити високий рівень дослідницької діяльності. Це вимагає постійного розвитку наукового потенціалу, підвищення дослідницької компетентності здобувачів ступеня доктора філософії, оскільки саме

вона визначає якість педагогічних досліджень, об'єктивність результатів і їхній практичний ефект.

Дослідницька компетентність – це «здатність особистості за допомогою загально та спеціально наукових методів здійснювати наукове дослідження у певній галузі науки, за певною спеціальністю» (Тітова та ін., 2023, с. 34). Для здобувачів третього рівня освіти вона є інтегративним утворенням, що поєднує науково-методологічні знання, практичні вміння дослідницької діяльності, комунікативну культуру, здатність до аналітичного мислення, творчості та самоорганізації. Саме тому розвиток дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії слід розглядати не як окремий освітній процес, а як цілісну технологію формування системного мислення, методологічної культури й етичної відповідальності науковця.

Актуальність цієї проблеми посилюється ще й тим, що дисертація є не лише способом представлення результатів наукового пошуку, а й кваліфікаційним документом, який засвідчує рівень наукової зрілості здобувача. Нормативне підґрунтя її виконання визначене законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» (Верховна Рада України, 2017; 2014; 2015), а також методичними рекомендаціями щодо підготовки, структурування та оцінювання дисертаційних робіт. Відповідно до цих документів ступінь доктора філософії є науковим і водночас освітнім рівнем, що здобувається на основі освітньо-наукової програми та публічного захисту результатів дослідження. Це означає, що аспірант має бути здатним не лише відтворювати відомі методики, а й ініціювати самостійний науковий пошук, володіти сучасним інструментарієм емпіричних і теоретичних досліджень, уміти інтерпретувати результати та презентувати їх науковій спільноті.

У наукових працях останніх років (Бойчук, Боярська-Хоменко & Рибалко, 2023; Чернякова, 2021; Сисоєва, 2016; Edwards & Osipova, 2011) дослідницька компетентність майбутнього доктора філософії розглядається як інтегрована характеристика, що відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією та здатність генерувати нове знання. Автори наголошують на важливості активних методів навчання, створення дослідницьких лабораторій, участі аспірантів у наукових школах і міждисциплінарних проєктах. Попри це, питання цілеспрямованого розвитку дослідницької компетентності аспірантів педагогічного профілю залишається недостатньо опрацьованим і потребує впровадження дієвих педагогічних технологій.

Метою дослідження було обґрунтування технології розвитку дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії у процесі вивчення дисципліни «Методологія і методика наукових педагогічних досліджень». Досягнення цієї мети потребувало комплексного застосування теоретичних і емпіричних методів – аналізу наукових праць, вивчення нормативних документів, моделювання, педагогічного спостереження, опитування та узагальнення результатів практичного навчання аспірантів.

Технологія розвитку дослідницької компетентності ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному, системному, аксіологічному, технологічному, інформаційному та особистісно орієнтованому підходах. Її сутність полягає у створенні цілісного освітньо-дослідницького середовища, у межах якого майбутній дослідник не просто засвоює методи науки, а поступово набуває досвіду самостійного наукового пошуку. Згідно з принципами компетентнісного підходу, результати навчання мають бути вимірюваними, досяжними, відповідати освітнім цілям і демонструвати поступ у когнітивній, діяльнісній і ціннісній сферах.

Розвиток дослідницької компетентності відбувається через опанування здобувачами знань про методологію науки, етапи педагогічного дослідження, принципи наукового пізнання, а також через формування вмінь організовувати емпіричні дослідження, збирати й обробляти дані, інтерпретувати результати, оформлювати наукові тексти. Особливе місце посідає розвиток етичної культури дослідника – усвідомлення принципів академічної доброчесності, коректного цитування, доброчесності в аналізі результатів.

Важливою складовою технології є визначення структури дослідницької компетентності, що включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, інформаційно-рецептивний, продуктивний і особистісно-рефлексивний компоненти. Когнітивний компонент передбачає володіння методологічним апаратом науки – понятійним апаратом, знанням етапів, принципів і методів педагогічного дослідження. Мотиваційно-ціннісний охоплює стійкі інтереси, потреби й мотиви до наукової діяльності, прагнення до істини, пізнавальну активність. Діяльнісний компонент відображає здатність застосовувати здобуті знання для постановки проблеми, формулювання гіпотези, розроблення дизайну дослідження. Інформаційно-рецептивний компонент виражається в умінні збирати, аналізувати, систематизувати емпіричні дані. Продуктивний компонент пов'язаний із підготовкою й проведенням експерименту, узагальненням результатів, представленням їх у наукових публікаціях. Особистісно-рефлексивний

компонент охоплює здатність до самоконтролю, самооцінки, критичного аналізу власних результатів і дотримання норм наукової етики.

Ефективність реалізації технології значною мірою залежить від логіки побудови освітнього процесу в межах дисципліни «Методологія і методика наукових педагогічних досліджень». Її зміст орієнтований на формування в аспірантів уміння планувати, організовувати й виконувати педагогічне дослідження, аналізувати його результати та визначати перспективи подальших наукових розвідок. Цей процес відбувається поетапно: спочатку аспіранти засвоюють базові знання про методологію науки, потім відпрацьовують практичні навички дослідження, а далі інтегрують їх у власні наукові проєкти.

У межах технології особливу роль відіграє моделювання рівнів складності навчальних результатів за таксономією Б. Блума (Лузан та ін., 2022). Когнітивна сфера включає шість рівнів – знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінювання. Відповідно до цього будується логіка процесу навчання: від відтворення теоретичних понять і методів до здатності проєктувати, проводити й оцінювати результати власного дослідження. На початковому етапі аспіранти демонструють знання методів, принципів і понять, на наступному – вчать пояснювати їх сутність і взаємозв'язки, далі – застосовують у реальних дослідницьких завданнях. На рівнях аналізу й синтезу вони опановують уміння структурувати інформацію, порівнювати результати, формулювати нові висновки, а на рівні оцінювання – аргументовано визначати наукову новизну, достовірність і методологічну цілісність власних робіт.

Отже, запропонована технологія розвитку дослідницької компетентності спрямована на забезпечення системного оволодіння майбутніми докторами філософії методологією педагогічного дослідження, розвиток здатності до самостійного наукового пошуку та підвищення рівня академічної культури аспірантів. Її реалізація дозволяє підвищити якість науково-дослідної підготовки здобувачів, сформувати в них уміння здійснювати дослідження відповідно до сучасних вимог наукової спільноти та стандартів академічної доброчесності.

Компетентнісний підхід, покладений в основу підготовки майбутніх докторів філософії, дає змогу визначити логічну послідовність освітніх результатів – від запам'ятовування та розуміння теоретичних знань до їх практичного застосування, аналітичного осмислення й творчого використання. У контексті оновленої таксономії Л. Андерсона та Д. Кратвола (Anderson & Krathwohl, 2001)

найвищим рівнем когнітивного розвитку вважається здатність до генерування нового знання – створення власних ідей, концепцій, моделей. Розвиток вищих рівнів компетентності можливе лише за умови оволодіння попередніми: щоб навчитися застосовувати знання, спочатку необхідно не лише їх запам'ятати, а й навчитися пояснювати явища, закономірності, принципи, взаємозв'язки. У такий спосіб підтверджується теза про те, що знання становлять базу будь-якої творчості, а остання є результатом їхнього свідомого, глибокого опрацювання.

Зазначена модель забезпечує оптимальний добір методів і засобів навчання відповідно до рівнів досягнення освітніх результатів. Так, для формування базових знань і розуміння теоретичного матеріалу ефективними є пояснювально-ілюстративні методи; на етапі формування практичних умінь – репродуктивне навчання, а для розвитку аналітичного й творчого мислення – проблемний виклад, частково-пошукові та дослідницькі методи. Така поступова зміна освітніх технологій дозволяє аспірантам переходити від відтворення до самостійного продукування знань і критичного оцінювання наукових фактів.

Компетентнісний підхід до розвитку дослідницької компетентності органічно поєднаний із діяльнісним. Його сутність полягає в тому, що залучення здобувачів до поетапного виконання навчально-дослідницьких завдань – від репродуктивних до творчих – забезпечує стійкий прогрес у формуванні навичок самостійної наукової роботи. Як зазначає Кошук (2018), лише через діяльність майбутній науковець може оволодіти дослідженням як процесом. І. Зязюн (2011) підкреслював, що діяльнісний підхід перебудовує освітній процес у такий спосіб, щоб його суб'єкти не лише здобували знання, а й розуміли логіку, структуру та технологію діяльності в її цілісному вигляді. Саме тому в умовах сучасних викликів – зростання вимог до доказовості наукових результатів, потреби в міждисциплінарності та відкритості досліджень – цей підхід набуває особливої актуальності.

Ще однією важливою характеристикою процесу розвитку дослідницької компетентності є технологічність, що забезпечує алгоритмічність, системність і гарантованість результатів. Як наголошує І. Олійник (2022), технологічний підхід у підготовці дослідників передбачає формалізацію, можливість відтворення, корекції, контролю й адаптації процесу в нових умовах. Технологічність, по суті, є практичним втіленням науково обґрунтованої організації педагогічного процесу. Педагогічна технологія у цьому контексті розуміється як спроектована, логічно

структурована система взаємодії викладача й здобувача, яка гарантує досягнення поставлених цілей навчання та розвитку особистості (Лузан, 2016).

До характерних ознак педагогічної технології належать: чітке визначення цілей і результатів навчання, поетапність організації процесу (цілепокладання, планування, реалізація, контроль і корекція), жорстка послідовність переходів між етапами, системність у використанні методів і засобів навчання, об'єктивне оцінювання результатів за допомогою валідних діагностичних інструментів (Прокопенко & Євдокимов, 1995). Усі ці риси відображено в запропонованій технології розвитку дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії у процесі вивчення дисципліни «Методологія і методика наукових педагогічних досліджень».

Згідно з розробленою структурою, педагогічна технологія складається з трьох основних етапів, кожен із яких включає три послідовні кроки. Проілюструємо її реалізацію на прикладі засвоєння теми «Науковий апарат педагогічних досліджень». Відповідно до навчальної програми, аспіранти опрацьовують питання, що охоплюють основні елементи структури наукового дослідження – від визначення проблеми, обґрунтування актуальності, формулювання мети, завдань і гіпотези до критеріїв наукової новизни, достовірності та практичної значущості результатів. Практика показує, що ця тема викликає певні труднощі, зокрема у формулюванні гіпотези, визначенні предмета й об'єкта дослідження або оцінюванні методологічної цілісності наукової роботи (Гончаренко, 2010).

Перший етап технології – теоретичний. Його мета полягає у створенні умов для глибокого оволодіння базовими знаннями, засвоєння ключових понять, закономірностей і принципів методології науки. Характерні завдання цього етапу мають репродуктивно-аналітичний характер, наприклад: «Назвіть методи, що застосовуються у педагогічному дослідженні, і поясніть, як вони співвідносяться з метою роботи». Такі вправи формують уміння не лише відтворювати, а й інтерпретувати інформацію. Результати засвоєння перевіряються за допомогою тестових завдань на доповнення, перелік, відновлення послідовності тощо. Якщо аспірант демонструє недостатній рівень засвоєння, йому надається можливість повторного опрацювання матеріалу з використанням допоміжних джерел та консультацій.

Другий етап має практичну спрямованість і передбачає формування здатності застосовувати набуті знання у конкретних наукових ситуаціях. Аспірантам пропонуються індивідуальні практичні завдання, що моделюють реальні процедури дослідження,

наприклад: «Розрахуйте коефіцієнт конкордації для оцінювання узгодженості експертів, які ранжували фактори активізації пізнавальної діяльності студентів». Такі завдання одночасно виконують функції навчання та оцінювання, оскільки демонструють рівень аналітичних і статистичних умінь здобувачів. Контрольні заходи на цьому етапі замінюються практичними звітами, що мають дослідницький характер.

Третій етап є творчим і рефлексивним. Його мета – формування досвіду самостійного оцінювання наукових результатів, аналітичного осмислення методологічних засад досліджень і виконання окремих експериментальних процедур. Для цього аспіранти аналізують захищені дисертаційні роботи, готують міні-проекти та рецензії, беруть участь у колективних обговореннях, презентують результати власних аналітичних спостережень. Рефлексія та взаємооцінювання виступають завершальними компонентами цього етапу, забезпечуючи розвиток навичок критичного мислення та академічної культури.

Упровадження запропонованої педагогічної технології у 2023–2025 навчальних роках в Інституті професійної освіти НАПН України показало її ефективність. За результатами педагогічного моніторингу зафіксовано підвищення рівня готовності аспірантів до самостійного виконання дослідницьких завдань, зростання їхньої методологічної культури та академічної доброчесності. Аспіранти продемонстрували вищий рівень володіння методами наукового пошуку, уміння інтерпретувати результати, здійснювати кількісну й якісну обробку даних, презентувати наукові результати відповідно до міжнародних стандартів.

Отже, запропонована технологія розвитку дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії в сучасних умовах забезпечує поєднання теоретичної підготовки, практичного досвіду та творчої самореалізації здобувачів. Вона відповідає викликам сьогодення – необхідності оновлення методологічної культури, посилення доказовості наукових результатів, забезпечення академічної доброчесності, цифровізації наукових процесів та інтеграції української освіти у європейський дослідницький простір. Реалізація цієї технології дозволяє науково обґрунтовано досягати гарантованих результатів навчання, підвищуючи якість підготовки докторів філософії й формуючи покоління дослідників, здатних відповідати на глобальні та національні освітньо-наукові виклики.

Список посилань

- Тітова, О. А., Лузан, П. Г., Пащенко, Т. М., Мося, І. А., Остапенко, А. В., & Ямковий, О. Ю. (2023). *Система розвитку професійної компетентності педагогічних працівників фахових коледжів в умовах пандемії, воєнного та повоєнного часу: монографія* (О. А. Тітова, ред.). ІПО НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/738694/>.
- Верховна Рада України. (2017, вересень 5). *Про освіту: Закон України* (№ 2145-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Верховна Рада України. (2014, 1 липня). *Про вищу освіту: Закон України* (№ 1556-VII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
- Верховна Рада України. (2015, листопад). *Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України* (№ 848-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
- Бойчук, Ю., Боярська-Хоменко, А., & Рибалко, Л. (2023). Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії в умовах упровадження технологій дистанційного навчання. *Новий Колегіум*, 3(111), 74–81.
- Чернякова, Ж. (2021). Формування дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії у процесі докторської підготовки. У А. А. Сбруєвої (Ред.), *Теорії та технології інноваційної професійної підготовки майбутніх учителів в контексті концепції «Нова Українська школа»* (с. 463–491). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Сисоєва, С. О. (2016). *Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи: навчальний посібник*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬ-ВЕЙС».
- Edwards, N. M., Osipova, S. I. (2011). *Research competence formation for the international scientific project (monograph)*. International Journal of Experimental Education, 9, 30-31.
- Лузан, П. Г., Лапа, О. В., Пащенко, Т. М., Мося, І. А., Ваніна, Н. М., Ямковий, О. Ю., & Каленський, А. А. (2022). *Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей: практичний посібник* (за ред. П. Г. Лузана). ІПО НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/733687>.
- Кошук, О. Б. (2018). *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із агроінженерії: теорія і методика* (монографія). Компрінт.